

понирање

Бојана Стојановић-Панџовић

ПОЕТИЧКИ КОНТЕКСТ И АКСИОЛОШКИ АСПЕКТИ ПРОЗЕ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ

Прозно дело Исидоре Секулић, и поред бројних запажених монографских студија, историјских прегледа и појединачних тумачења још није адекватно прочитано у контексту српске књижевности XX века. Протекле деценије, додуше, један број старијих и млађих истраживача покушао је да разреши овај парадокс наше књижевне историографије, теорије и критике. Посебно место у том преиспитивању припада и појединим научницима са страних славистичких катедара, који су приступили Исидорином делу без уобичајених предрасуда и подозривости карактеристичних за нашу прилично запарљожу научно-академску средину. Овде пре свега имам у виду докторску дисертацију др Магдалене Кох из Вроцлава објављену на пољском језику 2000. године под насловом *Пуџовања у времену и њросџору. Проза Исидоре Секулић (Podroże w czasie i przestrzeni. Proza Isidore Sekulić)*. У овој студији ауторка, која се иначе бави и женским писмом код српских списатељица прве половине XX века, луцидно прати поетички и развојни лук Исидориног прозног израза, обезбеђујући тако нашој књижевници високо место у српској модерној књижевности.

Но, разлози делимичне, неадекватне, па чак и негативне оцене Исидориног прозног дела произилазе из више различитих равни и пропуста у самом поимању њене књижевне уметности. Овде имам у виду чињеницу да сасвим прецизно нису расветљени сви релевантни

поетичко-естетички, жанровско-наративни, стилско-реторички, тематско-мотивски, антрополошко-религијски и особито семантичко-филозофски аспекти различитих културних и књижевних контекста у којима се – у једном дужем периоду – формирало дело Исидоре Секулић. Због тога га је свакако било тешко и вредновати на одговарајући начин. Особито због околности да је ауторка имала неколико различитих типолошко-поетичких фаза у свом стваралаштву, те да многе своје књиге није доживљавала као фикционалну прозу у правом смислу речи, а да је есеј свакако остао основна форма њеног изражавања.¹

Но, без обзира што се у начелу можемо сложити са оваквом оценом, жанровска морфологија прозног опуса Исидоре Секулић, као и његова поетичка разуђеност, изузетно је сложена и подразумева суптилну аналитичку способност препознавања оних несумњиво иновативних момената, који у дијахронијском смислу наговештавају трајне помаке у развоју српског прозног израза. Није потребно посебно напомињати да је управо епоха модернизма и авангарде у европској, а нешто доцније и у нашој књижевности довела до трајне дестабилизације устаљених жанровских образаца како романа, тако и новеле, приповетке, кратке приче, цртице, песме у прози, путописа, есеја, записа, итд. У том смислу, изражена субјективизација и лиризација прозе, промена наративне тачке гледишта и истицање „ја” форме приповедања, као и наглашена интроспективно-психолошка, па и психоаналитичка перспектива обликовања ликова, несумњиво руше реалистичку, миметичку парадигму у дотадашњој књижевној пракси.²

У томе, свакако, значајног удела има управо *есејизација приповедања*, која се код Исидоре Секулић јавља вероватно најраније од свих српских модерних писаца, дакле још од њене прве објављене збирке кратке прозе *Сајујиници*, о чијем сам значају за развој српске прозе писала и говорила у више наврата.³ Занимљиво је да ће је у томе доцније следити пре свега Станислав Винавер, али и Црњански, Андрић и

¹ Упоредити код Јована Деретића, *Историја српске књижевности*, Нолит, Београд, 1983, стр. 487.

² О томе је исцрпно писала Слободанка Пековић, посебно у својој најновијој студији *Основни појмови модерне*, библ. Појмовник, књ. 68, Народна књига – Алфа, Београд, 2002, стр. 126–148.

³ Навешћу само најзначајније радове: „Исидорин гамбит”, *Летопис Мајине српске*, март, 1997. Овде је расветљен негативан критички однос Јована Скерлића према ауторки; затим „Сајујиници Исидоре Секулић и експресионистички духовни простор”, *Исидоријана*, бр. 3, Београд, 1997; као и у књизи *Српски експресионизам*, Матица српска, Нови Сад, 1998; „Исидорино критичко писмо – књижевност о књижевности”, *Из српске књижевности*, зборник у част проф. М. Егерића, Нови Сад, 2002.

Растко Петровић. Но, у прози Исидоре Секулић есеј се готово по правилу укршта са приповедањем, односно фикционализацијом читавога текста.

У првом случају, најчешће се из неке иницијалне приповедне ситуације прелази на план есејизирања нарације. У другом се, пак, из наочиглед чисте есејистичке позиције која је заснована на поједином фактографском предлошку – путописном, културном, књижевном, етнолошко-антрополошком, етичко-филозофском или религијском, те уметничком у најширем смислу речи, или, пак, аутобиографском – списатељица одваја од првобитне форме неприметним померањем на чисто наративну и фикционалну раван текста. Слично се дешава и са Исидориним критичким текстовима у ужем смислу, било да је реч о програмским или о аналитичким освртима. У том смислу, есејизацију, па чак и извесну наративност њеног еминентно критичког дискурса назвала сам у једном свом огледу (2002) термином својеврсне „књижевности о књижевности”.

Прва или модернистичка фаза Исидориног стваралаштва која нас овде превасходно занима, обухвата већ поменути збирку *Сајујиници* (1913), путопис *Писма из Норвешке* (1914), збирку приповедака са мотивима из Првог светског рата *Из прошлости* (1919), те исте године објављени роман *Ђакон Богородичине цркве*, као и један број текстова који су доцније ушли у њену књигу *Записи* (1941). Поетички контекст у којем настају ова дела подразумева кључне структурне промене у развоју модерне српске прозе, али и књижевности уопште, које артикулише или антиципира управо Исидора Секулић.

У шеснаест жанровски тешко одредивих текстова из *Сајујиника* апстрактних наслова, који имплицирају поједина душевна стања или ситуације (нпр. чежња, носталгија, умор, самоћа, детињатво, растањак), ауторкин поглед на свет не утиче само на дисторзију тзв. наративног субјекта, већ и на радикалну промену духовног става у свету *деценђирираној женској субјекцији*. Фрагментарност, асоцијативност и наглашена есејизација приповедања (посебно у причама *Главобоља* и *Круж*), лирска реторичност блиска песми у прози са наглашеним циничним акцентима (*Пишање*), тематизација топоса егзистенцијалне самоће те промишљање сложених и мучних мушко-женских односа, свакако ће утицати на млађе модернистичке ствараоце. Исидора их је топло прихватила, поздравивши њихову појаву у књижевности, иако је несумњиво била свесна да у том књижевном послу њој и њеној генерацији припада родоначелничка улога.⁴

Исидорин критичко-цинични однос који заузима према тзв. патриотским, државним и моралним питањима оставио је јасног трага на

⁴ Погледати њен текст „Немири у књижевности”, *Српски књижевни гласник*, 1924.

Црњанског и Драгишу Васића, а експресионистичко-анархистички начин оспоравања „робовања средишту” готово истовремено постаје темељна поетичка премиса Станислава Винавера (*Приче које су изгубиле равнотежу* и *Громобран свемира*), као и читаве генерације писаца који се могу означити припадницима експресионистичког покрета у српској књижевности.

Када је реч о иновацији путописне форме, Исидора Секулић је, поред Јована Дучића, свакако међу зачетницима модерног српског путописа, и то управо са становишта наративне есејизације приповедања, као и његове изразите лиризације, те преласка из једне наративне – персоналне ситуације у другу, готово песничку, или пак безличну, документарну позицију. Сличне жанровске недоумице могу се појавити и поводом Исидориног првог романа *Ђакон Богородичине цркве* (1919), који је сама ауторка означила термином *новела*, иако би га са становишта савремене рецепције прозних жанрова могли несумњиво назвати романом.⁵ Један од разлога могао би бити и тај што је у роману приметан партикуларни фокус наратије који се везује за једну, другу или трећу свест, увек из перспективе појединачног лика и његове психолошке индивидуализације.

У том смислу, ауторијално приповедање по правилу прелази у доживљени субјективни говор, а одатле често у монолошку рефлексивну или пак унутрашњи монолог главних јунака овога романа: Ане Недићеве, монаха Иринеја и доктора Пашковића. Приповедајући о својеврсном љубавном троуглу, који је поготово због природе монашког завета ђакон Иринеја сам по себи субверзиван јер открива наличје етичког и еротског, Исидора Секулић је међу првима у српској књижевности, а свакако прва међу књижевницама, иницирала тему *боваризма*, у чему су јој претходници били Светолик Ранковић са романом *Сеоска училељница* и Драгутин Илић са недавно објављеним делом из рукописне заоставштине *Госпођа Марија*, насталим највероватније око 1917. године.

У Исидорином роману уводи се један тематски регистар дотада непознат у нашој књижевности, а тако парадигматичан за европски реализам и натурализам, почев од Флобера и Толстоја до (пост)модерних писаца. То је романескно обликовање тзв. забрањене љубави, на коју социјална средина не гледа благонаклоно. Описујући платонску љубав између младе Ане Недићеве и ђакон Иринеја, ауторка сугерише да се љубав између мушкарца и жене не може супституисати ни уметношћу (у овом случају музиком), нити молитвама Богу (дакле религијом), јер је у њеном исходишту сексуална страст и пожуда, која

⁵ Видети мој поговор овом роману „Поимање еротског у роману Ђакон Богородичине цркве Исидоре Секулић”, Плави јахач, Београд, 2002, стр. 215–225.

код оба пола изазива страх и фрустрацију, а доцније и непријатељство. Отуда се Недићева свесно опредељује за грађански брак са много старијим доктором Пашковићем⁶, управо због немогућности остварења потпуне љубави с Иринејем.

Са опадањем експресионистичких и авангардних тенденција у српској књижевности и устоличењем надреализма као званичне парадигме тридесетих године, а с друге стране јачањем тзв. покрета социјалне литературе и обнављањем неких образаца карактеристичних за традиционално реалистичко приповедање, мења се, добрим делом, и поетички ракурс Исидоре Секулић. Ово је питање веома сложено и захтева посебну студију о разлозима њеног напуштања модернистичке концепције и окретање тзв. традиционалним или „мушким”, скерлићевским вредностима какви су језик, служење нацији, цркви и њеним просветно-културним циљевима, давање предности Вуку а не Доситеју, итд.

Но, без обзира на то, даља судбина приповедачког и романијерског рада Исидоре Секулић задржала је у бити већину одредница које смо срели и у њеној првој модернистичкој фази. Када је реч о новелистички компонованом роману *Кроника ђаланачког гробља* (1940), списатељица се, попут Иве Андрића, не бави никаквим идеолошким и социјалним питањима својственима покрету социјалне литературе, већ обликује контроверзни свет породичног романа, али на бази традиције хронике као жанра, дакле, временски напореда са монументалним Андрићевим делима те врсте. Ту је ауторки пошло за руком не само да пружи изванредне психолошке опсервације појединих ликова, у првом реду женских, већ да асоцијативном, а не каузалном техником подари свом делу један симболички оквир који је коресподентан с њеним преокупацијама још из времена *Сајуџиника*. А пре свега – темама пролазности и смрти, о чему Исидора Секулић пише и у свом тексту „На кули норвешког гребена”, који је доцније ушао у њену изузетно модерно компоновану прозно-есејистичку збирку *Зайиси* (1941).

Исидора, сасвим у духу изравнања и катарзичког очишћења човека пред Божјим лицем, слично као у својим „Молитвама у Топчидерској цркви”, каже: „Пролазност као природно начело, као ток наше и земаљске егзистенције уопште, пред нама је, с нама је, у нама је. Пролазност је услов живота који нам је дат, додатак на све што ценимо и волимо... А Милан Ракић је био на сасвим добром путу, филозофском и песничком, кад се само старења и боловања страшио, а смрт као од-

---

⁶ Значај лика доктора Пашковића у структури овога романа изванредно је анализовао Слободан Владушић у тексту „Мотивација лика доктора Пашковића у *Ђакону Богородичине цркве* – модернистичка синтеза и експресионистичка анализа”, *Исидоријана*, бр. 10/11, Београд, 2001/2002, стр. 42–49.

лазак, као момент расанка, сматрао нечим идентичним са нама, сматрао да човек мора носити у себи врсту природног слагања са целом линијом своје егзистенције.”⁷

Стога се аксиолошки аспекти прозног дела Исидоре Секулић увек морају саображавати специфичном поетичком контексту раздобља у којем је ауторка стварала, као и преображајима унутар самог њеног дела. Притом је неопходно имати у виду оно што је у њему иновативно и антиципирајуће, било као оснаживање или као оспоравање појединих традиционалних и модерних линија српске књижевности XX века, које је на самосвојан начин артикулисала управо наша најзначајнија списатељица.

---

⁷ *Зайиси*, књ. 3, Вук Караџић, Београд, 1977, стр. 172.